

แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาผ้าไหมทอมือบ้านนวลละอ
ตำบลละเอาะ อำเภอน้ำเกลี้ยง จังหวัดศรีสะเกษ
GUIDELINES FOR PRESERVING THE WISDOM OF BAN NUAN LA-OR
HAND-WOVEN SILK LA-O SUB-DISTRICT NAM KLIANG DISTRICT
SISAKET PROVINCE

¹รตินุช บุญชาลี, ²ไพศาล พากเพียร และ ³จิตรกร โพธิ์งาม

¹Ratinuch Boonchalee, ²Jitrakorn Po-ngam and ³Paisarn Phakphian

มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, ประเทศไทย

Ubon Ratchathani Rajabhat University, Thailand.

Ratinuch Boonchalee@ubru.ac.th.com

Received: September 26,2023; **Revised :**November 2, 2023; **Accepted :**December 31,2023

บทคัดย่อ

บ้านนวลละอ ตำบลละเอาะ ชาติพันธุ์กูย (ส่วย) มีการสืบทอดการปลูกหม่อน เลี้ยงไหมจากตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ เรียนรู้การทอผ้าไหมด้วยมูลเหตุเพื่อทอผ้าไว้ใช้ในครัวเรือน ทั้งเป็นเครื่องนุ่งห่มหญิงชายเป็นของฝากตามขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย และเป็น องค์ประกอบตามประเพณีท้องถิ่น เช่น งานบุญ งานแต่งงาน งานบวช งานกฐิน งานศพ ในอดีต ผ้าไหมจึงมีความจำเป็นในการดำรงชีวิตของชาวบ้าน นอกจากนี้ การทอผ้าไหมยังเป็นไปเพื่อ ต้องการได้รับการยอมรับของสังคม อันแสดงถึงความเป็นหญิงที่มีความพร้อมความสามารถใน การเป็นแม่บ้านแม่เรือน อันจะนำไปสู่แบบอย่างที่ดีของลูกหลานในตระกูลต่อไป แสดงถึงการเป็น หญิงที่สมบูรณ์นั่นเอง การศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาผ้าไหมทอมือบ้านนวลละอ ตำบล ละเอาะ อำเภอน้ำเกลี้ยง จังหวัดศรีสะเกษ เป็นการศึกษาบริบทและความเป็นมาของผ้าไหมทอมือ บ้าน นวลละอ และแนวทางการอนุรักษ์ ภูมิปัญญาผ้าไหมทอมือบ้านนวลละอ โดยใช้วิธี การศึกษา เชิงคุณภาพ โดยการศึกษาจากเอกสาร การศึกษาภาคสนาม การสังเกต และการ สัมภาษณ์ ประธานกลุ่มทอผ้าไหม สมาชิกกลุ่มทอผ้าไหมบ้านนวลละอ ผู้นำชุมชน บุคลากร สถานศึกษาในพื้นที่ และเยาวชน ผลการวิจัยพบว่า มี 5 แนวทาง ในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาผ้าไหม

¹ นักศึกษา, สาขาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี

ทอผ้าบ้านนวลละออ ได้แก่ การส่งเสริมปราชญ์ชาวบ้านให้เป็นผู้ดำเนินการอนุรักษ์ภูมิปัญญาผ้าไหมทอมือ การสืบทอดภูมิปัญญาผ้าไหม ทอมือไปสู่คนรุ่นต่อไป การปลูกจิตสำนึกของคนในชุมชนให้เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น การส่งเสริมกิจกรรม การอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผ้าไหมทอมือของบ้านนวลละออ และการจัดการความรู้และการศึกษาวิจัยเพื่อการพัฒนาให้ภูมิปัญญาผ้าไหมทอมือดำรงอยู่ ซึ่งการศึกษานี้ค้นพบว่าการอนุรักษ์ภูมิปัญญาผ้าไหมทอมือ บ้านนวลละออ ตำบลละเอาะ อำเภอน้ำเกลี้ยง จังหวัดศรีสะเกษ มีส่วนช่วยในการพัฒนาชุมชนบ้านนวลละออ ให้มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ทั้งมิติด้านเศรษฐกิจ ด้านการศึกษา ด้านสังคม ด้านศาสนาและวัฒนธรรม เกิดการสร้างงาน สร้างอาชีพ สร้างรายได้ให้แก่ประชาชน และถือเป็นการสืบสาน อนุรักษ์ภูมิปัญญาและแสดงถึงความภาคภูมิใจของคนในชุมชน ปลูกจิตสำนึกเยาวชนในพื้นที่ให้มีการรักและหวงแหน เห็นคุณค่าและภาคภูมิใจใน ภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเอง

คำสำคัญ : แนวทาง อนุรักษ์ ภูมิปัญญา ผ้าไหมทอมือ

Abstract

Ban Nuan La-O, La-O Sub-district, Kui Ethnicity (Suay) has inherited the cultivation of sericulture from the ancestors. Learn to weave silk for the purpose of weaving for household use. Both are clothes for women and men It is a souvenir according to Thai traditions. And it is a component according to local traditions such as merit ceremonies, weddings, ordination ceremonies, Kathina ceremonies, funerals. In the past, silk was necessary for the livelihood of the villagers. In addition, weaving silk was also to want to be accepted by society. which represents a woman with the ability to be a housewife which will lead to a good role model for the descendants of the next family Represents a complete woman.

A study on the preservation of the wisdom of Ban Nuan La-O hand-woven silk, La-O sub-district, Nam Kliang district. Sisaket Province It is a study of the context and history of Ban Nuan La-or hand-woven silk. and conservation guidelines The Wisdom of Hand-Woven Silk at Ban Nuan La-Or using a qualitative study method By studying from the document field study Observations and interviews President of silk weaving group Ban Nuan La-or silk weaving group members, community leaders, local educational personnel and youth. The research findings were as follows: There are 5 approaches for preserving the hand-woven silk wisdom of Ban Nuan-La-Or, namely, promoting local sages to be leaders in preserving the hand-woven silk wisdom; Passing on the wisdom of hand-woven silk to the next generation Raising the awareness of the people in the community to see the value of local wisdom. promotion of activities preservation of local wisdom Ban Nuan La-or hand-woven silk and management of knowledge and research for the development of the wisdom of hand-woven silk. This study found that the preservation

of hand-weaving silk wisdom at Ban Nuan La-O, La-O sub-district, Nam Kliang district. Sisaket Province Contribute to the development of the community for a better way of life. both economic, educational, social, religious and cultural dimensions Create jobs, create careers, generate income for the people. and is regarded as a continuation Preserve wisdom and show the pride of the people in the community. Raising awareness of youth in the area to love and cherish Appreciate and be proud of their own local wisdom.

Keywords: Guideline, Preserving, Wisdom, Hand-woven silk

บทนำ

คนไทยในสมัยโบราณมีชื่อเสียงว่าเป็นชาติซึ่งทอผ้าไหม สำหรับทำเครื่องนุ่งห่มมาเป็นเวลาหลายร้อยปีแล้ว การทอผ้าเป็นหัตถกรรมในครัวเรือนส่วนใหญ่ทอผ้าใช้ในครอบครัว เมื่อทอได้มากก็จำหน่าย ผ้าเป็นสินค้าสำคัญอย่างหนึ่งเราใช้ผ้าเป็นเครื่องนุ่งห่มตามวิถีวัฒนธรรมไทย ผ้าจีนใช้นุ่ง ผ้าสไบใช้ห่ม ผ้าขาวม้าใช้สารพัดประโยชน์ ในปัจจุบันเราตัดเย็บผ้าเป็นเสื้อ และกระโปรงตามแบบสากล นอกจากนี้ก็ใช้ผ้าทำประโยชน์อย่างอื่น เช่น ทำหมอน ผ้าปูที่นอน เป็นต้น (มูลนิธิสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน 2543: 102-104) ผ้าทอมือจึงมีความผูกพัน และเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางศาสนา และวิถีชีวิตของคนเอเชียมาช้านานนับศตวรรษ จนอาจเรียกได้ว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ซึ่งสะท้อนให้เห็นความเป็นมาในอดีต การย้ายถิ่นฐาน โครงสร้างทางสังคม ระบบการค้า ตลอดจนแนวความคิดที่เป็นนามธรรม ซึ่งกลั่นกรองจากปรากฏการณ์รอบตัว การทอ การเตรียมเส้นใย และการย้อมสี หรือแม้แต่การวางลายผ้าทอแบบดั้งเดิม เปรียบเสมือนการบันทึกเรื่องราวของสังคมผ่านสายตาของผู้ทอได้อย่างดียิ่ง (ทรงศักดิ์ปรางค์ วัฒนากุล 2536: 21)

ผ้าทอ นอกจากจะเป็นเครื่องนุ่งห่มแล้วยังเป็นผลงานทางด้านศิลปะอีกแขนงหนึ่งที่บ่งบอกถึงประเพณีวัฒนธรรมของกลุ่มชนในสังคมนั้น ๆ ความงามในลวดลาย ความประณีตของฝีมือ การรู้จักแก้ปัญหาในวัสดุอุปกรณ์อย่างชาญฉลาดแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นและอารยธรรม ความเจริญของกลุ่มชนที่สืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมการทอผ้าจนเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ความงามของผ้าทอนั้นบ่งบอกถึงวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นความสุนทรีย์ของชาวบ้าน ลักษณะความเป็นอยู่ของท้องถิ่นนั้นๆ โดยการทอผ้าพื้นเมืองนี้ทำให้เราได้ทราบถึงภูมิปัญญาของชาวบ้าน ในส่วนของการทอผ้าในประเทศไทยนั้นถือว่าเป็นงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของไทยอย่างหนึ่งที่มีแพร่หลายอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศ และในแต่ละภาคก็มีวิธีการและลักษณะเฉพาะถิ่นที่สืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณผิแตกต่างกันไป (วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ 2527: 196) โดยการทอผ้าพื้นเมืองของไทยมีมาแต่โบราณ มีปรากฏในพงศาวดาร ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย อยุธยา กรุงรัตนโกสินทร์ และการทอผ้าพื้นเมืองมีอยู่ตามกลุ่มชนต่าง ๆ ของไทย โดยเฉพาะในบริเวณภาคอีสาน ที่มีหลายกลุ่มชน เช่น ข่า กระสือ กระเลิง ส่วย เขมร และลาว ซึ่งมีเทคนิคการผลิตผ้าหลายวิธีด้วยกัน คือ ทอ ยก จก มัดหมี่ ผ้าทอพื้นเมืองที่ทอด้วยมือและเป็น

เอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่นซึ่งเอกลักษณ์ของผ้าทอเหล่านั้นเกิดจากความชำนาญของช่างทอที่สืบเชื้อสายมาจากกลุ่มชนต่าง ๆ เช่น กลุ่มชนชาวลาวที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในภูมิภาคต่าง ๆ ในประเทศไทย มาบัดนี้ได้กลมกลืนเป็นคนไทยจนหมดแล้ว แต่สิ่งหนึ่งที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นความสามารถที่ตกทอดมาตามสายเลือด และยังคงอยู่คือการทอผ้า เช่น ลาวเวียงจันทร์ ได้แก่ กลุ่มที่ตั้งรกรากอยู่ในจังหวัดอุดรธานี หนองคาย เลย ขอนแก่น ชัยภูมิ กาฬสินธุ์ร้อยเอ็ด มหาสารคาม อุบลราชธานี ศรีสะเกษ และนครราชสีมา ชาวลาวพวนจะอพยพมาตั้งถิ่นฐานที่จังหวัดอุดรธานี นอกจากเชื้อสายลาวดังกล่าวแล้วยังพบว่ามีคนกลุ่มเชื้อสายอื่นๆ อีกที่มีความสามารถในการทอผ้าที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ อาทิเช่น กลุ่มเชื้อสายผู้ไท ซึ่งนิยมทอผ้าขิด ในแถบกาฬสินธุ์ ได้แก่ ผ้าแพรวา และกลุ่มชนเชื้อสายเขมร ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในอีสานตอนใต้ในเขตจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ และศรีสะเกษที่ถนัดทอผ้าไหมมัดหมี่มากกว่าอย่างอื่น ส่วนชาวกระสัที่อาศัยอยู่ในแถบจังหวัดมุกดาหาร สกลนคร นิยมทอผ้าฝ้ายมากกว่าทอผ้าไหมก็มีแนวทางการผลิตผ้าไหมเฉพาะถิ่นเช่นกัน การทอผ้าของกลุ่มชนเชื้อสายต่าง ๆ เหล่านี้แม้จะสืบเชื้อสายเดียวกัน แต่การทอผ้า และการคิดประดิษฐ์ลวดลายลงบนผ้านั้น อาจมีรูปแบบแตกต่างกันออกไป ซึ่งขึ้นอยู่กับความนิยม ความเชื่อ วัตถุดิบ รวมทั้งธรรมเนียมประเพณีในกลุ่มของเขา และความเปลี่ยนแปลงทางสังคมของแต่ละท้องถิ่น (สุมาลย์ โทมัส 2525: 60-63)

จากความหลากหลายทางภูมิศาสตร์ของอีสานส่งผลต่อความเป็นอยู่ของชาวอีสาน โดยเฉพาะสภาพความไม่อุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ ซึ่งทำให้ชาวอีสานมีความเป็นอยู่อย่างยากลำบาก ส่วนความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีก็ส่งผลให้อีสานเป็นแหล่งรวมของชาติพันธุ์หลากหลายกลุ่มอันนำไปสู่วัฒนธรรมอันหลากหลายของอีสาน อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมร่วมกันของชาวอีสาน คือ การทอผ้า ซึ่งมีเอกลักษณ์แตกต่างไปตามชาติพันธุ์ ดังนั้นสภาพทางภูมิศาสตร์ และความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ทางโบราณคดีย่อมส่งผลต่อการแบ่งกลุ่มชนตามวัฒนธรรม รวมถึงวัฒนธรรมการทอผ้าของชาวอีสาน ซึ่งสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของชาวชนบทของอีสานอย่างแท้จริง (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์ 2545: 40) ปัจจุบันการทอผ้าได้เปลี่ยนวิถีทางจากการผลิตเพื่อใช้เองภายในครัวเรือนมาเป็นการผลิตในเชิงธุรกิจมากขึ้น จากอุตสาหกรรมครัวเรือนก็ขยายกว้างมาเป็นอุตสาหกรรมในหมู่บ้าน ในท้องถิ่น และสู่อุตสาหกรรมส่งออกตามความต้องการของท้องตลาดจากการสืบทอดตามบรรพบุรุษเปลี่ยนมาเป็นการเรียนการสอน จากลวดลายที่ไม่มีแบบแผนกลายเป็นลวดลายที่มีแบบแผน ประโยชน์ใช้สอยถูกประยุกต์เพื่อให้เข้ากับยุคสมัย โดยปรับจากผ้าชิ้นมาเป็น ชุดทำงานในโอกาสต่าง ๆ และประโยชน์อย่างอื่นอีกมากมาย (ศิริญา หาลูไชยชนะ 2545: 4-5)

การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมในภาคอีสานเป็นวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาพื้นถิ่นที่สืบทอดกันมานานนับร้อยปี มาถึงในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงเห็นว่าภาคอีสานมีการเลี้ยงไหมมากที่สุด แต่เส้นไหมที่ทำได้นั้นเส้นหยาบไม่สม่ำเสมอจะนำไปใช้ทอเป็นผ้าอย่างดีไม่ได้ ต้องมีการสั่งซื้อไหมดิบและผ้าไหมชนิดต่าง ๆ จากต่างประเทศเข้ามาใช้เป็นจำนวนมาก รัชกาลที่ 5 จึงทรงมีพระราชดำริจะบำรุงอุตสาหกรรมการทำไหมเพื่อให้เพียงพอแก่การอุปโภคภายในประเทศ ไม่ต้องสั่งซื้อจากต่างประเทศ ในปี พ.ศ. 2544-2545 กระทรวงศึกษาธิการจึงได้ให้คณะผู้เชี่ยวชาญหม่อนไหมชาว

ญี่ปุ่นทำการทดลองปลูกหม่อนเลี้ยงไหม และการสาวไหมเพื่อความรู้สำหรับการปรับปรุงการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมในประเทศไทย โดยสร้างเป็นสถานีทดลองปลูกหม่อนเลี้ยงไหมในพื้นที่ 23,716 ตารางเมตร ที่ตำบลทุ่งศาลาแดง กรุงเทพมหานคร (ศูนย์พัฒนากลุ่มอุตสาหกรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง 2547: 3) ในปี พ.ศ. 2447 ได้มีการก่อตั้งสาขากองช่างไหมที่มณฑลนครราชสีมา เรียกว่า กองช่างไหมจังหวัดนครราชสีมา และเกิดโรงเรียนช่างไหมขึ้นที่ตำบลทุ่งศาลาแดง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสั่งสอนกุลบุตรให้รู้จักวิธีการทำไหม ต่อมาแพร่ขยายไปยังจังหวัดอุบลราชธานี ร้อยเอ็ด สุรินทร์ ชัยภูมิ และศรีสะเกษ ส่งผลให้ประชาชนในภูมิภาคนี้ได้อาชีพที่เกี่ยวกับการเลี้ยงไหม และทอผ้าไหมจนมีชื่อเสียงมาจนถึงปัจจุบัน

จังหวัดศรีสะเกษ มีความหลากหลายทางภูมิศาสตร์ และชาติพันธุ์ ประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ 4 กลุ่มชาติพันธุ์ คือ ลาว เขมร ส่วย (กูย) และเยอ แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ในจังหวัดศรีสะเกษต่างมีวิถีชีวิต วัฒนธรรม เอกลักษณ์ อัตลักษณ์เฉพาะถิ่นของตน ความหลากหลายทางวัฒนธรรมของคนศรีสะเกษที่บรรพชนได้รังสรรค์ไว้ให้ สะท้อนผ่านภาษา วิถีชีวิต ความเชื่อ ประเพณี และการแต่งกาย ผสมกลมกลืนมีความงดงามท่ามกลางความหลากหลายของรูปแบบวิถีชีวิต วัฒนธรรมของชาติพันธุ์ที่มีร่วมกันของชาวศรีสะเกษ คือ การทอผ้า ซึ่งมีเอกลักษณ์แตกต่างกันไปตามชาติพันธุ์ และมีการสืบสานสืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้ามาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่น เริ่มตั้งแต่กระบวนการปลูกหม่อน การเลี้ยงไหมเอง จนถึงการได้เส้นไหมที่บ้านที่มีคุณสมบัติแห่งความเงางาม และอ่อนนุ่ม นำมาสาวด้วยมือ ฟอกย้อมด้วยวิธีธรรมชาติ และผ่านกระบวนการผลิตที่ทอด้วยมือ ด้วยภูมิปัญญาผสานกับเทคนิคการทอผ้าด้วยความเอาใจใส่อย่างประณีต ทำให้ได้ผ้าไหมที่มีความสวยงาม เนื้อผ้าแน่น สม่ำเสมอ และเป็นเอกลักษณ์

แม้ว่าการทอผ้าไหมของไทยจะมีประวัติอันยาวนาน และมีความมั่งคั่ง หลากหลายซึ่งสืบทอดมาแต่โบราณจนทุกวันนี้ แต่ก็ยังมีปัญหาในการส่งเสริม และพัฒนาการทอผ้าไหมไทยอยู่ เช่น ศิลปหัตถกรรมในหลาย ๆ ท้องถิ่นยังถูกละเลย การผลิตกระจัดกระจายอยู่ทั่วไป ไม่มีแหล่งรวมในบางท้องถิ่นขาดการกระตุ้นหรือประกวดให้ผลิตผลงานที่มีคุณภาพมากขึ้น ผู้มีฝีมือเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอย่างอื่น ไม่รักษาคุณภาพให้สม่ำเสมอ เมื่อผ้าทอมือขายดีก็ผลิตผ้าที่ด้อยฝีมือมาขายแทน ช่างทอก็มีคุณภาพด้อยลง และมีจำนวนน้อยลงเรื่อย ๆ ส่วนช่างฝีมือคุณภาพดีมักทำงานได้ช้ำขายยาก เพราะต้องขายราคาแพงให้คุ้มกับเวลา หมดกำลังใจ ขาดการส่งเสริม ช่างทอฝีมือดีหลายคนยังไม่มีคนรู้จัก และเห็นคุณค่า และการถ่ายทอดทำกันในวงจำกัด ขาดผู้สืบทอดอย่างจริงจังและกว้างขวาง เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป คือ การทอผ้าตามแบบศิลปะการทอของไทยนั้น ก็เช่นเดียวกับศิลปหัตถกรรมประเภทอื่น ๆ คือ ต้องมีการส่งเสริมให้ใช้สอยเป็นประโยชน์ในชีวิตปัจจุบันของสังคมที่มีการผลิตขึ้นเองให้มากขึ้น เพราะหากผู้คนในสังคมไม่นิยมใช้ผ้าทอตามแบบศิลปะของไทยหรือขาดความรู้ในศิลปะการทอผ้า ขาดความนิยมยกย่องในฝีมือช่างทอที่มีคุณภาพแล้ว ศิลปะการทอผ้าของไทยก็ยากที่จะสืบทอดต่อไปถึงลูกหลานของเราได้ จากที่กล่าวมาข้างต้นทำให้ผู้วิจัยมีแนวคิดที่จะทำวิจัยเรื่องการอนุรักษ์ภูมิปัญญาผ้าไหมทอมือบ้านนวลละออง โดยมุ่งอนุรักษ์ภูมิปัญญาการ

ทอผ้าไหมที่เป็นผลิตภัณฑ์ชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสร้างงาน สร้างอาชีพ สร้างรายได้ และส่งเสริมเศรษฐกิจฐานรากให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง มั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาบริบทชุมชน และความเป็นมาผ้าไหมทอมือของบ้านนวลละอ อําเภอละเอยะ อําเภอน้ำเกลี้ยง จังหวัดศรีสะเกษ
2. เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาผ้าไหมทอมือบ้านนวลละอ อําเภอละเอยะ อําเภอน้ำเกลี้ยง จังหวัดศรีสะเกษ

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ประชากรและกลุ่มเป้าหมาย

ประชากรและกลุ่มเป้าหมาย คือ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ การเลือกผู้ตอบคำถามในการศึกษา เกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาผ้าไหมทอมือ บ้านนวลละอ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพจึงจะต้อง เลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Selection) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นความรู้ มีภูมิ ปัญญา สามารถตอบคำสัมภาษณ์ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัยที่แท้จริง โดยผู้วิจัยได้ กำหนดผู้ให้ข้อมูลสำคัญในเรื่องต่าง ๆ จำนวน 25 คน คือ

1.1 ผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหมที่เป็นปราชญ์ชุมชน ประธานกลุ่มทอผ้าไหม สมาชิกกลุ่มทอผ้าไหม จำนวน 15 คน

1.2 ผู้ที่ได้รับการถ่ายทอด (สืบทอด) ภูมิปัญญาผ้าไหมทอมือ ได้แก่ สตรี และเยาวชนใน ชุมชน จำนวน 10 คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

โดยแบ่งแบบสัมภาษณ์เชิงลึกออกเป็น 2 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับข้อมูลส่วนตัวของผู้ให้สัมภาษณ์ อาทิ ชื่อ-นามสกุล เพศ อายุ ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้าไหม ความเชี่ยวชาญเฉพาะ สภาพความเป็นอยู่และ วิธีชีวิตประจำวัน เป็นต้น

ตอนที่ 2 แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับการแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาผ้าไหมทอมือ อาทิ การปลูกจิตสำนึกของคนในชุมชนให้เห็นคุณค่าของภูมิปัญญา การส่งเสริมกิจกรรมร่วมกันเพื่อ การอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น การสืบสานสืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหมไปสู่คนรุ่นต่อไป และการ มีส่วนร่วมของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับพื้นที่และนอกพื้นที่

3. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) โดยใช้เทคนิคการ วิเคราะห์เนื้อหาประกอบบริบท (Content Analysis Techniques) แนวทางอนุรักษ์และพัฒนาภูมิ

ปัญหาการทอผ้าไหม รวมถึงปัญหาและอุปสรรคที่มีต่อการการอนุรักษ์ภูมิปัญญาผ้าไหมทอมือบ้าน นวลละอ อ ตำบลละเอาะ อำเภอน้ำเกลี้ยง จังหวัดศรีสะเกษ ที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกต แบบมีส่วนร่วม และการสนทนากลุ่มย่อย

ผลการวิจัย

1. การส่งเสริมปราชญ์ชาวบ้านให้เป็นผู้ดำเนินการอนุรักษ์ภูมิปัญญาผ้าไหมทอมือ 1. ผลวิจัยพบว่า การส่งเสริมปราชญ์ชาวบ้านในชุมชนบ้านนวลละอ ผู้ซึ่งเป็นผู้นำ ที่มีองค์ความรู้และ ได้สั่งสมความรู้จากประสบการณ์ จนเกิดความเชี่ยวชาญและมีความชำนาญในการผลิตผ้าไหมทอมือ ปราชญ์ส่วนใหญ่จะถูกสร้างจากครอบครัวของตนเอง โดยจะถ่ายทอดความรู้ให้กันภายในครอบครัว แบบเครือญาติแม่สอนลูก เพราะเป็นภูมิปัญญาที่บรรพบุรุษถ่ายทอดต่อกันมาจากรุ่นพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย และได้อนุรักษ์ดูแลเก็บรักษาไว้ให้ลูกหลาน และชุมชนได้ใช้เป็นเครื่องมือในการใช้ประกอบอาชีพ ก่อให้เกิดรายได้แก่ครอบครัว ชุมชนบ้านนวลละอเอง ได้มีการ ยกย่องเชิดชูปราชญ์ชาวบ้านที่มีองค์ความรู้ในเรื่องการอนุรักษ์ลายผ้าดั้งเดิม ที่ได้เป็นผู้ส่งเสริมและสนับสนุน การพัฒนาศักยภาพของชาวบ้าน สร้างแรงจูงใจให้เยาวชนหรือคนรุ่นใหม่ให้ความสนใจ ในการเรียนรู้ อนุรักษ์ และผันตัวเป็นปราชญ์ชาวบ้าน ผู้มีองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นผ้าไหมทอมือและพร้อมที่จะเป็นผู้ดำเนินการเผยแพร่ความรู้ และอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้สืบไป (ประเวศ วะสี : 2530) ได้กล่าวว่า ความเป็นมาของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า มนุษย์ เป็นสัตว์ที่มีสมอง มีความสามารถในการคิดค้น และสามารถถ่ายทอดจากการสั่งสมประสบการณ์มาช้านาน เป็นความรู้ที่สืบทอดจากการดำรงชีวิตที่เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอันเป็นมรดกทางด้าน วัฒนธรรมที่สำคัญยังเป็นอาชีพ เศรษฐกิจ ความเป็นอยู่ โดยเกิดความเชื่อมโยงกัน และแนวคิดของ (วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ : 2532) ได้ให้ความสำคัญของการอนุรักษ์ไว้ว่า การอนุรักษ์ การรักษาซึ่ง ความรู้ และความสามารถเป็นการถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง โดยการปลูกจิตสำนึกให้ทุกคนตระหนักถึงคุณค่าแก่นสาระและความสำคัญ ส่งเสริมสนับสนุนการอนุรักษ์ ภูมิปัญญาที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น รวมทั้งสนับสนุนให้มีวิธีการถ่ายทอดงานหัตถกรรมบางประเภท จากระบบวิธีการสอนดั้งเดิมที่เป็นการสอนจากช่างฝีมือรุ่นแม่สู่รุ่นลูก

2. การสืบสานสืบทอดภูมิปัญญาผ้าไหมทอมือไปสู่คนรุ่นต่อไป ผลวิจัยพบว่า ผู้สืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นผ้าไหมทอมือในชุมชนบ้านนวลละอเป็นคนใกล้ชิด หรือคนในครอบครัวเอง สิ่งสำคัญในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ไม่สามารถขาดได้ คือ ผู้สืบสาน หรือผู้สืบทอด โดยผ่านการถ่ายทอด ให้ความรู้กับคนในสังคมได้รับรู้ เกิดความเข้าใจ ตระหนักในคุณค่า คุณประโยชน์ และปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม โดยผ่านสถาบันครอบครัวสถาบันการศึกษา และการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมต่างๆ ผลการศึกษาที่ได้ยังมีความสอดคล้องกับแนวคิดที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นของ (ศักดิ์ชัย เกียรติวนาจันทร์ : 2542) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ องค์ความรู้ ความสามารถของชุมชนที่สั่งสมสืบทอดกันมานาน เป็นความจริงแท้ ของชุมชน เป็นศักยภาพที่จะใช้แก้ปัญหา จัดการปรับตัว เรียนรู้ และถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข

เป็นแกนของชุมชนที่จรรโลงอยู่ได้ และได้สอดคล้องกับงานวิจัยของ (ร.ต.ท.หญิง ภัทรวดี อัครา และ พ.ต.อ. ดร. การุณย์ บัวเฟื่อน ,2558) วิธีการอนุรักษ์ผ้าไหมมัดหมี่ของชาวบ้านห้วยแคน อำเภอกุดรัง จังหวัดมหาสารคาม ในเบื้องต้นถูกเริ่มขึ้นจากการปลูกฝังให้เกิดความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาพื้นบ้านในท้องถิ่นของตนเองในเรื่องผ้าไหมมัดหมี่ และเน้นความสำคัญของการเห็นคุณค่าผ้าไหมมัดหมี่นี้ในเด็กรุ่นใหม่ เพื่อสืบสานการใช้ในระยะยาว และสามารถคงอยู่ได้อย่างยาวนาน

3. การปลูกจิตสำนึกของคนในชุมชนให้เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น ผลวิจัยพบว่า การตระหนักเห็นถึงคุณค่าการทอผ้าไหม ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านนวลลออ ที่ได้สืบทอดต่อกันมา เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีมาตั้งแต่สมัยปู่ย่า ตายาย เป็นสิ่งที่มีค่ามาก โดยปลูกจิตสำนึกของคนในรุ่นสมัยใหม่ ให้ตระหนักถึงคุณค่าวัฒนธรรมเก่าแก่มาช้านาน ตั้งแต่สมัยโบราณนั้น ถือเป็นปัจจัยสำคัญเบื้องต้นในการส่งเสริมการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ้าไหมทอมือ ต้องอาศัยความร่วมมือจากคนในชุมชนทุกภาคฝ่าย สิ่งสำคัญที่ทุกคนต้องมีคือจิตสำนึกที่ต้องการจะอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ้าไหมทอมือ ยิ่งในยุคสมัยที่เปลี่ยนไป คนในชุมชนไม่สนใจ และละเลยภูมิปัญญาท้องถิ่น การปลูกจิตสำนึกคนในชุมชนให้เห็นถึงคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งสำคัญ และหากคนในชุมชนขาดซึ่งจิตสำนึกในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาแล้ว การอนุรักษ์ภูมิปัญญานี้คงไม่สามารถดำเนินต่อไปได้อย่างแน่นอน ผลการศึกษาที่ได้ยังมีความสอดคล้องกับแนวคิดที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นของ (วิบูลย์ลี สุวรรณ , 2532) ได้ให้ความสำคัญของการอนุรักษ์ไว้ว่า การอนุรักษ์ การรักษาซึ่งความรู้ และความสามารถเป็นการถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง โดยการปลูกจิตสำนึกให้ทุกคนตระหนักถึงคุณค่าแก่นสาระและความสำคัญ ส่งเสริมสนับสนุนการอนุรักษ์ภูมิปัญญาที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น รวมทั้งสนับสนุนให้มีวิธีการถ่ายทอดงานหัตถกรรมบางประเภท จากกระบวนการสอนดั้งเดิมที่เป็นการสอนจากช่างฝีมือรุ่นแม่สู่รุ่นลูก

4. การส่งเสริมกิจกรรมการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นของบ้านนวลลออ ผลวิจัยพบว่า คนในชุมชนมีจิตสำนึกเบื้องต้นที่ต้องการจะอนุรักษ์ภูมิปัญญาผ้าไหมทอมือ โดยทางกลุ่มทอผ้าไหมได้ส่งเสริมให้คนในชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆของกลุ่มฯ เช่น การปลูกหม่อน การเลี้ยงไหม การสาวไหม การมัดหมี่ การย้อมสี การทอ การทอผืนลายประยุกต์จากผืนลายดั้งเดิมต่างๆ และยังสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายการสืบสานและพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นจากสื่อประชาสัมพันธ์ต่างๆ โดยปลูกฝังให้เยาวชนเข้าร่วมตามความสนใจ ก่อให้เกิดความภาคภูมิใจ และความรู้สึกรักหวงแหนสามารถนำไปสร้างอาชีพและรายได้ให้แก่ตนเองและครอบครัวต่อไปได้ และอยากจะอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้สืบไป ผลการศึกษาที่ได้ยังมีความสอดคล้องกับแนวคิดที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นของ (สามารถ จันทร์สุรย์, 2534) ได้จำแนกการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้ วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก โดยผ่านกิจกรรมเพราะเด็กเรียนรู้ได้เร็วและชอบกิจกรรมง่ายๆ ไม่ซับซ้อน ดึงดูดใจและสนุกสนาน การละเล่นหรือการเล่านิทาน แต่สำหรับผู้ใหญ่ถ่ายทอดด้วยวิธีบอกเล่าโดยตรงเรียกว่าแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่ถ้าเป็นอดีตแบบลายลักษณ์อักษรก็จะจารึกเขียนไว้ในใบลานหรือสมุดข่อย ส่วนในปัจจุบันจะถ่ายทอดโดยใช้เทคโนโลยีสื่ออินเทอร์เน็ตต่างๆ สรุปได้ว่าการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ถ่ายทอดจากความเชื่อบนธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ซึ่งออกมาในรูปพิธีกรรม และถ่ายทอดจากสิ่งประดิษฐ์ งานฝีมือ

5. การจัดการความรู้และการศึกษาวิจัยเพื่อการพัฒนาให้ภูมิปัญญาผ้าไหมทอมือให้ดำรงอยู่ การค้นคว้าวิจัย เก็บรวบรวม ข้อมูลและควรศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านนวลลออในด้านต่างๆ ที่เป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่น มุ่งศึกษาให้รู้ถึงความเป็นมาในอดีตและสภาพการณ์ในปัจจุบัน เพื่อให้ทันต่อยุคสมัย หลังจากการศึกษาและรวบรวมข้อมูลแล้ว ชาวบ้านได้มีการจัดทำศูนย์เรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นผ้าไหมทอมือ เพื่อเก็บข้อมูล ประวัติความเป็นมา และขั้นตอนการผลิต ไม่ให้ตกหล่นหรือสูญหายไป ซึ่งเป็นหนึ่งในแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาสืบไป และเปิดโอกาสให้เด็ก เยาวชน หรือผู้ที่มีความสนใจในการเรียนรู้และต้องการอนุรักษ์ภูมิปัญญานี้ ได้มีช่องทางในการศึกษาเรียนรู้ด้วยตัวเองอีกด้วย

อภิปรายผล

แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาผ้าไหมทอมือบ้านนวลลออ ตำบลละเอาะ อำเภอน้ำเกลี้ยง จังหวัดศรีสะเกษ จากการศึกษาพบว่า มีประเด็นที่น่าสนใจ ดังนี้

แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาผ้าไหมทอมือบ้านนวลลออ ด้วยการสืบสานสืบทอดภูมิปัญญาผ้าไหมทอมือไปสู่คนรุ่นต่อไป 3 ด้าน ดังนี้

1. สถาบันครอบครัว สภาพแวดล้อมชุมชน เครือญาติ คนในครอบครัว มีส่วนในการหล่อหลอมให้ลูกหลาน เด็ก และเยาวชนในชุมชนซึมซับและรักในการทอผ้า โดยแทบทุกบ้านในชุมชนบ้านนวลลออจะมีกี่ทอผ้ากันทุกบ้าน จึงเป็นเรื่องง่ายที่เด็กเล็กจะมีความคุ้นเคยกับการทอผ้า ทั้งผู้ใหญ่ เห็นเด็กวิ่งเล่นใกล้ๆ ก็จะใช้ให้หยิบจับโน่นนี่ และให้ช่วยจับขั้นตอนต่างๆ ด้วยจากสิ่งง่าย ๆ ไปหาสิ่งยาก แบบค่อยเป็นค่อยไป เด็กก็ได้เห็นและซึมซับไปโดยปริยาย

2. สถาบันการศึกษา ส่วนใหญ่เด็กๆ จะใช้เวลาอยู่ในโรงเรียนเพื่อเรียนหนังสือ สถาบันการศึกษาในพื้นที่ร่วมกับชุมชนบ้านนวลลออ ได้เล็งเห็นความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทอผ้า จึงได้บรรจุหลักสูตรการเรียนการสอนเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยใช้ชั่วโมงในกิจกรรมลดเวลาเรียน เพิ่มเวลารู้ ของนักเรียนในโรงเรียนบ้านละเอาะ ทุกวันพฤหัสบดี จำนวน 1 ชั่วโมง/สัปดาห์ โดยปราชญ์ทอผ้าบ้านนวลลออ จะได้รับเชิญไปเป็นวิทยากรสอนนักเรียนในโรงเรียนหรือบางครั้งให้นักเรียนเดินทางมาอยู่ที่ทำการกลุ่มทอผ้าไหมบ้านนวลลออ เพราะเน้นสถานที่จริงเป็นหลัก ที่มีวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ ในการทอครบถ้วนอยู่แล้ว เพื่อให้ลูกหลาน เยาวชนได้เรียนรู้กระบวนการทอผ้า สามารถเข้าถึงได้ง่าย เป็นการหล่อหลอม ซึมซับ บ่มเพาะ และได้ลงมือปฏิบัติการทอผ้าด้วยตนเอง

3. การจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมต่างๆ ชุมชนบ้านนวลลออ ร่วมกันรณรงค์การใช้ผ้าไหมทอมือผ้าพื้นเมือง โดยการประยุกต์เข้ากับงานบุญประเพณีและวัฒนธรรมต่างๆ ตามชาติพันธุ์ของชุมชน ทั้งหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมไปถึง สถาบันศาสนาในพื้นที่ ก็ได้เล็งเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีไทย และตามชาติพันธุ์ (ส่วน) โดยมีการจัดกิจกรรมนุ่งผ้าไทยใส่บาตรทุกวันพระ วันสำคัญทางศาสนา กิจกรรมที่ยิ่งใหญ่ของตำบลละเอาะ คือ งานบุญเวดเทศน์มหาชาติ ซึ่งได้จัดเป็นประจำทุกปี ส่งเสริม รมรงค์ให้ทุก

คนสวมใส่ผ้าไทยหรือผ้าพื้นเมืองในการเข้าร่วมกิจกรรม เพื่อให้เห็นคุณค่า เกิดความภูมิใจ เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และภูมิปัญญาผ้าไหมทอมือของบ้านนวลลออ

องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา

การทอผ้าตามแบบศิลปะการทอของไทยนั้น ก็เช่นเดียวกับศิลป หัตถกรรมประเภทอื่นๆ คือ ต้องมีการส่งเสริมให้ใช้สอยเป็นประโยชน์ในชีวิตปัจจุบันของสังคมที่มีการผลิตขึ้นเองให้มากขึ้น เพราะหากผู้คนในสังคมไม่นิยมใช้ผ้าทอตามแบบศิลปะของไทยหรือขาดความรู้ในศิลปะการทอผ้า ขาดความนิยมยกย่องในฝีมือช่างทอที่มีคุณภาพแล้ว ศิลปะการทอผ้าของไทยก็ยากที่จะสืบทอดต่อไปถึงลูกหลานของเราได้ การอนุรักษ์ภูมิปัญญาผ้าไหมทอมือบ้านนวลลออ โดยมุ่งอนุรักษ์ ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมที่เป็นผลิตภัณฑ์ชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสร้างงาน สร้างอาชีพ สร้างรายได้ และส่งเสริมเศรษฐกิจฐานรากให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง มั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- ทรงศักดิ์ปรารค์ วัฒนากุล. (2536). *ผ้าเอเชีย : มรดกร่วมทางวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. (2527). *ผ้าทอพื้นบ้านอีสาน*. กรุงเทพฯ: มรดกของชาติ.
- สุมาลย์ โทมัส. (2525). *ผ้าพื้นเมือง*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์. (2545). *รูปแบบศิลปะการจัดการผ้าทอที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งและการพึ่งพาตนเองของชุมชนท้องถิ่น: ศึกษากรณีผ้าไหมแพรวาสายวัฒนธรรมผู้ไท จังหวัดกาฬสินธุ์*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- ศิริัญญา หาญไชยชนะ. (2545). *เส้นสายลายไหม*. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.
- ศูนย์พัฒนากลุ่มอุตสาหกรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง. (2547). *การผลิตและการตลาดอุตสาหกรรมไหม / ศูนย์พัฒนากลุ่มอุตสาหกรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง*. นครราชสีมา: ศูนย์พัฒนากลุ่มอุตสาหกรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง.
- ประเวศ วะสี. (2536). *หลักสูตรกับบูรณาการทางสอน*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- สามารถ จันทร์สุรย์. (2534). *ภูมิปัญญาชาวบ้านในภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.